

Ogeday DUMLU*

Hayrunisa TOPÇU**

BAHA TEVFİK'İN GÖZÜNDEN IMMANUEL KANT	IMMANUEL KANT FROM BAHA TEVFİK'S PERSPECTIVE
<p>ÖZET</p> <p>Osmanlı'nın 18. yüzyılda başlayan yenileşme hareketlerinin felsefe ve edebiyat alanındaki düşünsel kökenleri Osmanlı aydınlanmasına zemin hazırlar. Bu makalede 19. yüzyıl aydınlarından olan Baha Tevfik'in Osmanlı aydınlanmasındaki rolünün açığa çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, o ve arkadaşları tarafından çıkarılan <i>Felsefe Mecmuası</i> isimli dergide Kant hakkında yazdığı dokuz yazı incelenmiştir. Baha Tevfik'in yazıları, karşılaştırmalı yöntem kullanılarak Kant'ın eserleri ışığında çözümlenmiştir. Yazıların içeriği; akıl, ahlak, irade, determinizm, mülkiyet hakkı ve sanat kavramlarından oluşmaktadır. Baha Tevfik bu kavramları Kant'ın <i>Arı Usun Eleştirisi</i>, <i>Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi</i>, <i>Yargı Yetisinin Eleştirisi</i> isimli kitaplarından ve <i>Ebedî Barış Üstüne Felsefi Denemesi</i> adlı yazısından yola çıkarak açıklar. Akıl bilme isteğinin ve sınırlarının üzerinde durur. Mülkiyet hakkından ve sanattan bahsettiği kısımda ise filozofun <i>Yargı Yetisinin Gücü</i> ve <i>Ebedî Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme</i> adlı çalışmalarından faydalanır. Mülkiyet hakkı çerçevesinde uluslararası hukukun kurallarından bahseder. Sanat konusunda ise güzel ve yüce kavramlarını değerlendirir.</p> <p>Anahtar kelimeler: Baha Tevfik, Felsefe Mecmuası, Immanuel Kant, ahlak, akıl</p>	<p>ABSTRACT</p> <p>The intellectual origins in philosophy and literature of the Ottoman renewal movements that began in the 18th-century paved the way for the Ottoman enlightenment. This article aims to reveal the role of Baha Tevfik, a 19th-century intellectual, in the Ottoman Enlightenment. For this purpose, nine articles he wrote about Kant in the journal <i>Felsefe Mecmuası</i>, published by him and his friends, are analyzed. Baha Tevfik's writings are analyzed in the light of Kant's works using the comparative method. The content of the articles consists of the concepts of reason, morality, will, determinism, property rights, and art. Baha Tevfik explains these concepts based on Kant's <i>Critique of Pure Reason</i>, <i>Groundwork of the Metaphysics of Moral</i>, <i>Critique of Judgment</i>, and his <i>Perpetual Peace: A Philosophical Essay</i>. He emphasizes the will to know of reason and its limits. In the section on the right to property and art, he uses <i>Critique of Judgement</i> and <i>Perpetual Peace: A Philosophical Essay</i>. He mentions the rules of international law in the context of the right to property. On the subject of art, he evaluates the concepts of the beautiful and the sublime.</p> <p>Keywords: Baha Tevfik, Felsefe Mecmuası, Immanuel Kant, morality, reason</p>

* Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezunu, Ankara/Türkiye, E-posta: dumluogeday@gmail.com / Hacettepe University, Graduate of Turkish Language and Literature Department, Ankara/Türkiye. E-mail: dumluogeday@gmail.com

** Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye, E-posta: nisa@hacettepe.edu.tr / Corresponding Author, Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Ankara/Türkiye. E-mail: nisa@hacettepe.edu.tr

Giriş

Osmanlı Devleti'nin ilk büyükelçisi olarak 1720 yılında Fransa'ya gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi ile başlayan Batılılaşma hareketleri, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile resmîyet kazanır. Osmanlı'nın yenileşme hareketlerinin; ekonomiden hukuka, eğitimden edebiyata dek pek çok farklı yönü vardır. Yenileşme hareketlerinin düşünsel zemini ana hatlarıyla Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık yaklaşımlarına dayanır. Tanzimat Dönemi'nde İbrahim Şinasi, Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Beşir Fuad, Hoca Tahsin Efendi gibi isimlerin başını çektiği düşünce hareketleri ilerleyen yıllarda Baha Tevfik, Ebüzziya Tevfik, Rıza Tevfik, Ahmed Şuayp, Hüseyin Cahit Yalçın, Abdullah Cevdet tarafından devam ettirilir. Çetinkaya (2002), Şinasi'nin dünya görüşünü Batı felsefesinin değerleri doğrultusunda oluşturduğunu, Namık Kemal'in ise siyasi düşüncelerinde büyük ölçüde Montesquieu ve Rousseau'dan etkilendiğini söyler. Meşrutiyet Dönemi'ne geldiğinde ise Beşir Fuad pozitivist görüşleriyle öne çıkar. Beşir Fuad; tıbbi, tecrübeye dayanan bir bilim haline getiren Claude Bernard ve pozitivistin kurucusu olan Auguste Comte aracılığıyla pozitivist yaklaşımı benimser. Edebiyatta ise natüralist eğilimleri baskındır. Ahmed Şuayp, Hippolyte Taine'nin görüşlerini aktarır, bunu yaparken pozitivistliği açıklar. Hüseyin Cahit Yalçın da Ahmed Şuayp gibi Taine'nin görüşlerini benimseyerek pozitivist bir çizgide ilerler. Akgün'e göre (1999) Ahmet Mithat Efendi'nin *Schopenhauer'un Hikmet-i Cedidesi* isimli eseri, yayın yönetmenliğini yaptığı *Dağarcık* dergisindeki felsefi yazılar, Batılı düşünce biçimiyle İslamiyet'i buluşturmayı hedefleyen metinleri, Ziya Paşa'nın Rousseau çevirileri, Hoca Tahsin Efendi'nin felsefi yazıları Tanzimat Dönemi'nin şekillenmesinde etkili olur. İlerleyen yıllarda Baha Tevfik'in önderliğinde kurulan Teceddüd-i İlmî ve Felsefi Kütüphanesi'nin *Piyano*, *Yirminci Asırda Zekâ*, *Felsefe Mecmuası* gibi yayın organları süreci devam ettirir. Dr. Abdullah Cevdet, kendisinin çıkardığı *İçtihad* dergisinde yayımlanan yazıları ve çevirileri ile materyalist düşüncenin yayılmasını destekler. Tanzimat'tan Meşrutiyet'e uzanan sürece bakıldığında bu felsefi çabanın ortak bir amaca hizmet ettiği görülür: "Osmanlı'nın Batı karşısındaki yenilgisi nasıl durdurulacaktır?". Tanzimat'ın ilanı ile Osmanlı tarafından da kabul edilmiş görünen Batı'nın üstünlüğü fikri ve bu fikrin neden olduğu aşağılık kompleksi, o dönemde yapılan farklı alanlardaki reformlarla aşılmaya çalışılır. Bunun için yapılan biçimsel değişiklikler yeterli değildir. Değişikliklerin toplum tarafından özümseenebilmesi ve kalıcı olabilmesi için onların ardındaki felsefenin anlaşılmasına ihtiyaç vardır. Bu nedenle; temel olarak akılcılık, neden sonuç ilişkisi, gözlem ve deney ilkelerinden beslenen pozitivistizm, materyalizm felsefeleri ve bunların edebiyattaki yansımaları olan realizm ve natüralizm akımları dönemin entelektüelleri arasında yaygınlaşır. Bunlar arasından Ahmet Mithat, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi isimlerin başını çektiği bir grup İslam ve gelenek ile Batıcı anlayışı uzlaştırmaya çalışırken Baha Tevfik, Beşir Fuad, Dr. Abdullah Cevdet gibi isimlerden oluşan ikinci bir grup ise din merkezli değil akıl merkezli yeni bir ahlak anlayışının ve dünya görüşünün benimsenmesi gerektiğini savunarak Batıcı anlayış içerisinde yer alırlar.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin pozitivist ve materyalist düşünürlerinden Baha Tevfik özellikle felsefenin tanınması, yaygınlaşması ve Türkçeye özgü felsefe terimlerinin geliştirilmesi konusunda çalışmalar yapar. Yazarın Friedrich Nietzsche ve Immanuel Kant hakkında incelemeleri, Ludwig Büchner ve Ernest Haeckel gibi materyalist düşünürlerden yaptığı çevirileri, kurucusu olduğu, felsefe içerikli yayınlar yapan gazete ve dergileri vardır. Baha Tevfik, pozitivist ilkeler ışığında yeni bir ahlak anlayışının ve dünya görüşünün inşa edilmesi gerektiğine inanır. Çünkü hâlihazırdaki anlayış yeni dünya düzeninin düşünsel ihtiyaçlarına cevap vermekte

zorlanmaktadır. Baha Tevfik'in doğum tarihi konusunda farklı görüşler olmakla birlikte Rıza Bağcı, onun en iyi arkadaşı olduğunu söylediği Suphi Ethem'in verdiği 13 Nisan 1884 tarihini doğru kabul eder. Baha Tevfik İzmir Mülkî İdadisi'nden mezun olduktan sonra İstanbul'da Mülkiye Mektebi'ne başlar. Bu arada İzmir'deki arkadaşlarıyla da görüşmeye devam eder. Bu dönemde en yakın arkadaşları Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şahabettin Süleyman ve Ömer Seyfettin'dir. *Biraz Felsefe* adındaki kitabındaki yazıların bir kısmını İzmir İdadisi'nde öğrenci iken yazar. İstanbul'a gittikten sonra İzmir gazetesinde yazmaya devam eder. Bu dönemde Baha Tevfik'in çevresi Ahmet Nebil, İsmail Suphi, Mehmet Necip Türkçü gibi isimlerden oluşur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yazarın çıkardığı veya yazılarını yayımladığı gazeteler *11 Temmuz*, *Ferda-yı Temmuz*, *Sedat* ve *Serbest İzmir* art arda kapanır. Rıza Bağcı, bunda yazarın sivri üslubunun İttihat ve Terakki'ye yönelik yaptığı sert muhalefetin etkili olduğunu söyler. *Piyano*, *Eşşek*, *Kıbar*, *Yuhâ*, *Malûm* yine onun çıkardığı gazetelerdendir. Bunlardan son dördü bir ay içinde kapatılmıştır. Ölümüne dek birçok dergi ve gazete çıkarmış, pek çoğunda yazarlık yapmıştır. *Ba'sü Bade'l-Mevt* isimli romanı, *Felsefe-i Edebiyat* ve *Şair Celis* isimli eleştiri türündeki metni dışındaki eserleri felsefe alanındadır. Geçirdiği karaciğer rahatsızlığını atlatamayarak 19 Mayıs 1914 tarihinde vefat eder (Bağcı, 1987).

Baha Tevfik, Osmanlı'nın düşünsel değişimine katkı sağlamış bir isimdir. Özellikle felsefe konulu çalışmaları onu çağdaşlarından ayırır. Çünkü onun amacı yalnızca yabancı filozofların eserlerinin çevrilmesi veya görüşlerinin aktarılması değil Türkçeye özgü bir felsefe dili oluşturulması ve felsefi düşüncenin yönteminin kavranmasıdır. Baha Tevfik, bu düşüncelerini gerçekleştirmek için arkadaşlarıyla birlikte 1910'da Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi'ni kurar. Kütüphanenin kurucuları arasında Abdullah Cevdet, Ahmet Nebil, Suphi Ethem, Rıza Tevfik gibi isimler yer alır. Kütüphanenin yayımladığı eserlerde kullanılan felsefe terimlerinin yüzde sekseni Baha Tevfik ve arkadaşlarına aittir. *Muhtasar Felsefe*, *Felsefe Tarihi* ve *Felsefe Mecmuası* bu kütüphanenin yayınları arasındadır (Baha Tevfik, 2016, s. 33). Bu çalışmanın da konusu olan *Felsefe Mecmuası* Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi tarafından yayımlanan felsefe dergisidir. Faruk Çakır, derginin 8 Mayıs 1913'ten 27 Ekim'e kadar on sayı şeklinde çıkarıldığını söyler. 5 Kasım 1913'te ise bütün sayıları bir araya getirilerek kitap şeklinde yayımlanmıştır (Çakır, 2003, s. 27). Bu çalışmada 2016 yılında Abdullah Öztop tarafından Latin harfleriyle ve günümüz Türkçesine aktarılarak kitap biçiminde yayımlanan halinden yararlanılacaktır. Hilmi Ziya Ülken, *Felsefe Mecmuası*'nın Türkiye'deki ilk felsefe dergisi olduğunu söyler. Ayrıca Baha Tevfik'in dergiyi çıkararak bize radikal davranmayı öğrettiğini ve materyalizm gibi sakıncalı bir sözcüğü özgürce kullanmaktan çekinmediğini belirtir (Ülken, 1979, ss. 234-235). *Felsefe Mecmuası* ile ilgili birçok ayrıntı Baha Tevfik ve arkadaşları tarafından derginin amacına uygun olarak planlanmıştır. Derginin birinci sayısının kapağında Alman filozof Schopenhaur'ın, iç sayfalarda ise Immanuel Kant, Ernst Haeckel ve Herbert Spencer'in fotoğrafları yer alır. Birinci sayıda derginin adının altında yer alan "Muârizlara Hürmet, Lâ-kaydlara Merhamet" ibaresine ikinci sayıdan itibaren "Din gayr-i ihtiyâri bir felsefe, felsefe ihtiyâri bir dindir." ifadesi eklenir. Derginin ilk sekiz sayısında öğrenciler için *Mektep Dersleri* başlığı altında bir ek verilmiştir. Modern anlamda ilk Türkçe felsefe sözlüğü hazırlama çalışmalarına dergi çıkmadan önce başlayan Baha Tevfik ve arkadaşları buna *Felsefe Mecmuası*'nda devam etmişlerdir. Dergide felsefi kavramların Fransızca ve Osmanlıca karşılıklarıyla birlikte açıklamalarını içeren bir sözlük olan *Felsefe Kâmusu*'na da yer verilmiştir. Burada Batı standartlarında bir felsefe geleneğinin yaratılması amaçlanır ve Avrupalılaştırma ideali

benimsenir (Odabaşı, 2016, ss. 13-21). Baha Tevfik derginin ilk sayısında amaçlarını net biçimde açıklar. Ona göre felsefe geleceğin bilimidir. Bugünün varsayımını ve teorisini ortaya atan felsefedir, bu varsayım ve teoriler gelecekte bilim haline gelir. Kendisi ve arkadaşları fikirlerini daha iyi yaymak için dergiyi kurmuşlardır. Çünkü ilerleme de dahil her türlü hareketin kaynağı fikirdir. Felsefede kullanılacak yöntem ise materyalist ve pozitivist metodun aynıdır (Baha Tevfik, 2016, ss. 35-36). *Felsefe Mecmuası* Osmanlı düşünce hayatına önemli katkılar yapmış bir dergidir. Felsefenin bir düşünce sistemi olarak ön plana çıkarılması, bunun belirli yöntemler aracılığıyla yapılması, Schopenhaur, Kant gibi zirve isimlerin topluma tanıtılması, felsefe terimleri sözlüğünün hazırlanması bu katkıların önde gelenlerindedir. Fakat bunların ötesinde felsefenin, yeni dünya düzenine ayak uydurmak için bir anahtar olarak görülmesi ve bu adımın akılcı ilkeler ışığında atılması, Osmanlı'nın içinde bulunduğu bunalımı ortadan kaldırmak için geliştirilen bir çaredir.

Baha Tevfik; *Felsefe Mecmuası*'nın altı sayısında, felsefe tarihini anlattığı *Felsefe-i Hâzıra* bölümünde Kant'tan bahseder. Bu yazıların başlıkları şunlardır: “Felsefenin Son Şekli”, “On Sekizinci Asırda Alman Felsefesi”, “Kant”, “Kant’ın Yöntemi”, “Soyut Akıl Hakkında Araştırma ve İmkân-ı İlim”, “Düşünceye Ait Özelliklerin Tetkik ve Tahlili”, “Metafizik Mümkün müdür?”, “Ruh ve Kâinat ve Allah Hakkında Kant’ın Düşünceleri”, “Pratik Akıl ve Ahlak, Sanat” (Baha Tevfik, 2016). Baha Tevfik bu yazılarında Kant’ın *Arı Usun Eleştirisi*, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, *Yargı Yetisinin Eleştirisi* isimli kitaplarını ve *Ebedî Barış Üstüne Felsefi Denemesi* adlı yazısını yorumlar, sanat hakkındaki görüşlerine yer verir, metafizik ve Tanrı hakkındaki düşüncelerine eleştiriler yöneltir ve onun felsefe tarihindeki yerini değerlendirir. Baha Tevfik, Kant’ın felsefe tarihi için önemini şu sözlerle açıklar:

Kozmoğrafya âleminde Kopernik ne yaptıysa âlem-i ilimde Kant da onu yaptı. Kopernik, “güneş arz etrafında döner” nazariyesini netâyic ve tafsîlâtını bozmadan değiştirdi ve tamâmiyle aksine bir nazariyye vaz’ ederek arz, güneş etrafında döner; dedi. İşte bunun gibi Kant da o zamana kadar “akıl, eşyâ etrafında döner” nazariyesini bozarak yerine “eşyâ akıl etrafında döner” kâ’idesini vaz’ etti. Fi’l-hakîka akıl, eşyâyı idrâk edemiyor; bi’l-akîs eşyâ aklın kavânînine tâbi’ olarak sâha-i vukufumuza dâhil oluyordu. (Baha Tevfik, 2016, s. 42)

Baha Tevfik, Kant’ın hâlihazırdaki bilgilere farklı bakış açısıyla yaklaşmasını takdir eder. Çünkü “İnsan aklının sınırlarını çizmek, insan aklına kendi varlığında neyin verilmiş olduğu sorusu; insan varlığındaki amacın ve anlamın ne olduğu sorusu ile iç içedir. Bu nedenle Kant’ın akıl eleştirisi bir insan felsefesidir” (Heimsoth, 2019, s. 68). Kant’ın sorularından biri de metafiziğin mümkün olup olmadığıdır. Metafiziğin temelinde hiçbir şarta tabi olmayan Tanrı, kâinat ve ruh bulunur. Fakat Kant’a göre nedensiz bir inanç meydana getirmek hayli güçtür. Bu durum bazı çatışmaları diğer bir ifadeyle söylemek gerekirse bazı çelişkileri ortaya çıkarır. Baha Tevfik özellikle determinizm ile irade çatışması üzerinde durur. Eğer insanın düşünceleri ve davranışları belirli neden sonuç ilişkilerine dayanılarak öngörülebiliyorsa insanın iradesinden bahsetmek mümkün müdür? Psikolojinin ve mantığın çözmekte zorlandığı bu meseleyi ahlak çözer. Çünkü içimizdeki görev hissi olmuş olana ve gelecekte olması beklenene göre değil olması ve yapılması gerekene göre hareket eder. Baha Tevfik, Kant’ın bazı metafizik düşünceleri yıktığını kabul etmekle birlikte onu, felsefesini belirsizliklerle doldurduğu için eleştirir. Yazar son olarak ise Kant’ın sanat anlayışından bahseder. Kant güzeli, ahlaklılığın timsali olarak düşünür. Güzele ilişkin hisler düşünceler bütün arzuların, şahsi çıkarların ve duyuşal eğilimlerin ötesindedir (Baha Tevfik, 2016).

Baha Tevfik, *Felsefe Mecmuası*'nda Kant'ın akıl, ahlak, ödev ve metafizik konusundaki görüşlerini analiz eder. *Baha Tevfik'in Gözünden Immanuel Kant* isimli bu çalışmanın amacı Baha Tevfik'in Kant hakkındaki değerlendirmelerinin betimleyici bir yaklaşımla aktarılması değil bunların karşılaştırmalı biçimde yorumlanmasıdır. Böylelikle Baha Tevfik'in insanlara tanıtmak için neden özellikle Kant'ı seçtiği ve ahlak, akıl, metafizik, ödev gibi kavramları işlediği sorularının yanıtlanması umulmaktadır. Osmanlı'nın kabuk değiştirdiği ve gerek düşünsel gerekse yapısal olarak modernleşme sürecine girdiği 20. yüzyıl başlarında Kant'ın fikirlerinin bu sürece katkısının açığa çıkarılması hedeflenmiştir. Dolayısıyla Baha Tevfik'in üzerinde durduğu kavramlar Osmanlı aydınlanması ve yeni bir zihniyetin inşası çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu bağlamda akıl, ahlak, irade ve determinizm kavramlarının öne çıktığı görülür. Çalışmanın *Aklın İşleyişi* isimli ilk bölümünde *Arı Usun Eleştirisi*'nden yola çıkılarak aklın evreni algılama biçimi, deneye dayanan bilgi ile tecrübe edilmeden kendiliğinden var olan ve kabul gören bilginin farkları tartışılır. *İrade, Determinizm, Ahlak* isimli ikinci bölümde bu kavramların ahlakı nasıl şekillendirdiği Kant'ın ve Baha Tevfik'in çalışmalarından yola çıkılarak açıklanmış ve dönemle bağlantısı sorgulanmıştır. *Mülkiyet Hakkı ve Sanat Anlayışı* isimli üçüncü bölümde ise mülkiyet hakkı, uluslararası hukuk, sanat bağlamında güzel ve yüce kavramları Kant'ın eserleriyle karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir.

Aklın işleyişi

Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık Tanzimat yıllarından itibaren Osmanlı'yı içinde bulunduğu darboğazdan çıkarmak üzere geliştirilmiş düşünce akımlarıdır. Bunlardan özellikle Batıcılık, Avrupa'daki dünya görüşünün ve yeniliklerin Osmanlı'ya getirilmesinde aydınlar için yol haritası olmuştur. Niyazi Berkes, özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra bu durumun Şark ve Garp kampaşmasına evrildiğini söyler. Batı'nın bilimsel yanlarının alınıp zararlı bulunan taraflarının bırakılması mümkün değildir. Batı uygarlığı; sanatı ve bilimiyle bir bütündür. Çağdaş bir yaşam için Asya uygarlığına mensup bir toplumun Avrupa uygarlığına geçmesi gerektiği görüşü hakimdir (Berkes, 2002, ss. 381-384). Batıcılık görüşü Osmanlı aydınları arasında pozitivizm ve materyalizm akımları ile somutlaşır. Servet-i Fünûn'un öne çıkan isimlerinden Ahmet Şuayp felsefe alanındaki çalışmaları, Hüseyin Cahit Yalçın ise edebiyat alanındaki yazıları ile pozitivizmin Osmanlı aydınları arasında yaygınlaşmasına katkıda bulunurlar. Hilmi Ziya Ülken, Ahmet Şuayp'ın Auguste Comte'tan yola çıkarak pozitivizmi, felsefenin metafizikten kurtulma çabasını, doğa bilimlerindeki determinizmi sosyal bilimlere de taşıma fikrini anlattığını söyler. Hüseyin Cahit ise Hippolyte Taine'nin çalışmalarına dayanarak pozitivist ilkeleri açıklar. Baha Tevfik ise 19. yüzyılın evrimci ve biyolojik materyalizmini temsil eder. Yazılarında ahlak konusuna genişçe yer ayıran yazar, insanların içinde bulunduğu şartların ötesinde metafiziğe bağlı iyi ve kötü kavramlarını reddeder. Onun görüşleri üzerinde *Madde ve Kuvvet* isimli kitabın yazarı Ludwig Bücher'in etkisi vardır. Ona göre maddesiz kuvvet, kuvvetsiz madde olamaz. Evrende asıl olan, enerjinin ve maddenin korunmasıdır (Ülken, 1992). Bu süreci Baha Tevfik'in görüşleri ile ilişkilendirmek gerekirse Batı uygarlığının temellerinin Osmanlı için bir kurtuluş reçetesi olarak görülmesinden, reçetedeki en dikkate değer ilacın ise gözlem, deney ve determinizm kavramları olmasından bahsedilebilir. Bu kavramların vurgulanması anlamlıdır çünkü akılcı esaslar doğrultusunda şekillenmiş bir düzenin kurulması ancak bu kavramlar ışığında mümkündür. Bu noktada Baha Tevfik'i çağdaşlarından ayıran özellikler söz konusudur. O, aklın sadece toplum veya sanat üzerindeki pragmatik etkilerini tartışmakla kalmaz, kavramı felsefi açıdan da sorgular. Örneğin aklın çalışma biçimi, sınırları, ne tür bilgileri bilebileceği, bu bilgiler arasındaki

bağlantılar gibi konular kavramın teorik yönlerini ortaya koymakla birlikte Osmanlı'daki felsefe çalışmalarına da katkı sağlar.

Şu halde dış duyarlığın ve dışsal birleştirme işleminin çerçevesi mesafe ve doğudaki eski tabiriyle mekândır. (...) Dıştan gelen izlenimler bu iç duyarlığın, bu hissî ve samimi kuvvetin tesiriyle haz ve keder silsilelerine ayrılıyor ve bunlar cinsi cinsine birleşerek bir sıraya giriyorlar, bu ise zamandır. (Baha Tevfik, 2016, s. 56)

Baha Tevfik zamanının, mekânın hislerin ve duyuların birbirine bağlanarak anlamlı düşünceler meydana getirebilmesi için gerekli kavramlar olduğunu söyler. Bu kavramları Kant da benzer ifadelerle anlatır. Onun uzay sözcüğü ile nitelendirdiği kavram, kalıcı biçimi olan nesnelere bizim dışımızda sezilmesini sağlayan zorunlu bir koşuldur. Zaman ise tüm görüngülerin biçimsel koşuludur. Duyularımızın tüm nesnelere zamandır ve belirli zaman ilişkileri içinde dururlar (Kant, 2022, ss. 62-66). Baha Tevfik, aklın hisleri ve duyularını nasıl işlediğini göstermek adına zaman ve mekân kavramları üzerinde durur. İnsan; evreni, hisleri ve duyularını aracılığıyla karışık biçimde algılar. Bunların düşünceye dönüşebilmesi için belirli bir sıra ve mekân içinde kavranması gerekir. Akıl, bu dönüştürme işlemini yaparak onları kavranabilir hâle getirir.

Kant'ın felsefesinde aklın işleyişini açıklayabilmek, zıtlıkları çelişkileri ortaya koyabilmek için başvurulan kavramlardan bir diğeri metafiziktir. Giriş bölümünde bahsedildiği üzere Baha Tevfik, metafiziği kâinat, ruh ve Tanrı ilkeleri üzerine temellendirir. Bunlar şartsız ve mutlak üç "ilk ilke" kabul edilirler (Baha Tevfik, 2016, s. 69). Kant, metafiziği ve ondan doğan çelişkileri *Arı Usun Eleştirisi* isimli eserinde ayrıntılı biçimde tartışır. Metafizik bilgi, duyulur dünyanın ötesinde ve deneyimin hiçbir düzeltmesinin ya da yönlendirmesinin olmadığı bir alanda yer alır. Arı usun sorunları Tanrı, ölümsüzlük ve özgürlüktür; bunların çözümüne yönelik bilim ise metafiziktir (Kant, 2022, s. 42). Metafizik, Baha Tevfik'in üzerinde hassasiyetle durduğu bir konudur. Çünkü akılla akıl dışı olanın mücadelesini temsil eder. Deney, tecrübe veya gözlemlerle tespit edilemeyen fakat varlığından şüphe edilmeyen bilgi olduğu için Baha Tevfik tarafından kabul görmez. Çünkü bu ikilik aynı zamanda dönemin iki farklı zihniyetinin arasındaki çatışmayı da gösterir. Akıldan yana olan ve onun aracılığıyla aydınlanma sürecinin başlatılıp Osmanlı'nın geri kalmışlığının bitirileceğine inanan Baha Tevfik ve arkadaşlarının karşısında geleneksel, a priori diye nitelendirilen ve deneyime ihtiyaç duymadan kabullenilen bilgiyi savunan bir anlayış vardır. Baha Tevfik *Felsefe Mecmuası*'nda metafizik üzerine yaptığı sorgulamaları bu alanda ortaya çıkan çelişiklerden bahsederek bitirir. "Kâinat zaman ve mekân açısından sınırlı mıdır?", "Manevi bir özgürlük var mıdır yoksa determinizmin mi etkileri söz konusudur?", "Mutlak bir varlıktan bahsetmek mümkün müdür?" (Baha Tevfik, 2016, ss. 70-71). Bu sorulara verilecek yanıtlar metafiziğin ve aklın insan kavrayışındaki yerini gösterir. İnsanın, evreni yorumlarken aklın ötesindeki kavramları mı yoksa neden sonuç ilişkilerini mi dikkate aldığını açığa çıkarır. Baha Tevfik'in aklın işleyişi konusunda yaptığı çıkarımlar, sonraki yazılarında yerini irade, ahlak ve determinizm arasındaki bağlantıların sorgulanmasına bırakır. Çünkü insanın sadece aklın güdümünde, nedenleri ve sonuçları belli eylemlerden ibaret olduğu varsayımı özgür iradeyle çelişir. Baha Tevfik de Kant'ın görüşlerinden yola çıkarak bu çelişkiyi ahlak üzerinden çözmeye çalışır. Görüldüğü gibi Baha Tevfik, akılcılığın toplumsal gereklerinden çok -bir diğer ifadeyle onun ulaştığı sonuçtan çok- izlediği yol üzerine kafa yorar. Çünkü ancak böylelikle metafizik bilginin yarattığı çelişkilerin çözümlenmesi ve o bilginin sahneden çekildikten sonra oluşan boşluğun doldurulması mümkün olacaktır. Metafizikten geriye kalan boşluğun doldurulması ise Osmanlı'nın çağdaş bir dünya görüşünü ve yaşantıyı benimsemesi anlamına gelir.

İrade, Determinizm ve Ahlak İlişkisi

Baha Tevfik, *Felsefe Mecmuası*'nda Kant hakkındaki yazılarının üçünü, ahlak ve ahlakla ilişkili olarak yorumladığı irade ve determinizm kavramlarına ayırır. Ayrıca ahlaktan yola çıkarak Tanrı fikrini ve özgürlüğü sorgular.

Baha Tevfik'in ahlakla ilgili açıklamalarına geçmeden önce ahlakın temelini oluşturan determinizm ve özgür irade kavramlarına göz atmak yerinde olacaktır. İnsanların eylemleri birbiriyle ilişki içindedir, her eylem kendinden önceki eylemin sonucu olarak ortaya çıkar ve kendinden sonraki eylem için sebep oluşturur. Ahmet Cevizci determinizmi açıklarken evrende olup biten her şeyin bir nedensellik bağlantısı içinde gerçekleştiğini, evrende karşımıza çıkan sonuçların ise sonraki olgu ve olaylar için neden teşkil ettiğini belirtir (Cevizci, 2005, s. 465). Bu durumda, tüm eylemlerimizi neden sonuç ilişkileri şekillendiriyorsa özgür iradeden bahsetmek mümkün müdür? Bu sorgulamanın bir sonucu olarak özgür iradenin olmadığı yerde insanın eylemlerinin, ahlaki değerlerden ziyade determinizm doğrultusundaki bazı şablonlara göre şekillendiği iddia edilebilir. Ancak Kant'a göre özgürlükle ahlak arasında doğrudan bir ilişki vardır. Ahlaklılık, ancak özgürlükten türetilebilir. Diğer bir ifadeyle özgürlüğün olmadığı yerde ahlaktan bahsetmek de mümkün olmaz (Kant, 2023, s. 66). İnsanı eylemlerinde iyiyi, yani olması gerekeni istemeye yönelten de temelinde özgürlüğün olduğu ahlaktır. Determinizm ve özgürlük konusundaki bu kısa açıklamalardan sonra Baha Tevfik'in yazısına döndüğümüzde onun Kant'ın görüşlerini aktarırken ilk olarak determinizmden bahsettiğini görürüz. Kant, insanların eylemleri arasındaki neden sonuç ilişkilerinin determinizm için yeterli olmadığını söyler. Çünkü bu davranış zincirlerini, insandaki manevi özelliğin zamanın akışı sırasında izlenebilen görünümüleri olarak değerlendirmek gerekir. Yani insanda determinizm de irade de birbiriyle çelişmeden hüküm sürebilir. Bu belirsizliği ortadan kaldıracak kavram ise ahlaktır. Çünkü içimizdeki "ödev" hissi olmuş ya da olacak olanla değil olması gerekenle ilgilenir. Bu da bizim davranışlarımızda değilse bile algılarımızda özgür iradeye sahip olduğumuzu gösterir. Fakat bu teoriler son felsefî gelişmelere uygun değildir. Kant gerçeğe yaklaşmak konusunda Spinoza'nın gerisinde kalmıştır (Baha Tevfik, 2016, s. 124).

Baha Tevfik, Kant'ın ahlak konusundaki görüşlerini yorumlarken "ödev bilinci" ve "iyiyi isteme" ifadelerini kullanır. Bu ifadelerin kapsamlarının hatırlanması Baha Tevfik'in anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Mehmet Emin Erişirgil, Kant'tan yola çıkarak ahlaklılığı sorguladığında ahlaklı olmanın "iyi şeyler" denilen gayelere dayandığını belirtir. Fakat bu gayelerin tamamı iyilik oluşturmaz. Onların gerçek anlamda iyilik oluşturabilmesi irade tarafından iyi bir hedefe yönlendirilmeleriyle mümkündür. Bu iradenin temelinde ödev bilinci vardır, sözü edilen ödev bilinci sadece ahlak yasasına uymak için eylemde bulunmayı öngörür. Bir eylemin görünüşte ahlaki olması onun iyi olduğu anlamına gelmez. Eylemin gerçek ahlaklılığı, haz, çıkar, günlük hayatın imkanları gibi pragmatik endişelerden uzak olmasıyla belirlenir (Erişirgil, 1997, s. 207-208). Ödev bilincini daha net ifade etmek gerekirse; bunun, bir eylemin sadece ahlaka uygunluğundan dolayı yapılıp iyiyi istemeyi ortaya çıkaran bilinç olduğu söylenebilir. Ödevin herhangi bir çıkar, haz ve amaç doğrultusunda yapılmaması gerekir. Kant kavramı netleştirmek adına bakkal örneğini verir. Örneğin bir bakkalın deneyimsiz müşterisini aldatmaması ödev uygundur; çok alışverişin yapıldığı yerde zeki tüccar da bunu yapmaz, herkes için geçerli olan fiyatlar koyar. Ancak bu tutum, sadece ödev ve dürüstlük ilkeleriyle açıklanamaz. Bakkal ve tüccar çıkarları gereği, yani müşteri kaybetmemek adına dürüst davranmışlardır. Dolayısıyla bu eylem doğrudan bir eğilimden dolayı değil bencil amaçla yapıldığı için ödevde uygun değildir (Kant, 2023,

ss. 12-13). Ayrıca ahlakla ilgili bilinmesi gereken bir diğer kavram “genel yasa”dır. Bu kavram bir eylemin ahlaki olarak tanımlanıp tanımlanamayacağını tüm insanlık için genel bir yasaya evrilmesi üzerinden açıklar. Kant bu kavramı tutamayacağı bir söz veren insan üzerinden örnekler. Örneğin zor durumda kalan bir insan tutmama niyetiyle bir söz verdiğinde bunun ödevde uygun olup olmadığını anlamının yolu genel bir yasaya dönüşüp dönüşmeyeceğine bakmaktır. Bu eylem, “Zor durumdan sıyrılmak için herkes tutmayacağı bir söz verebilir” şeklinde genel bir yasaya dönüşemiyorsa ahlak için kurucu ilke olamaz, bir diğer ifadeyle ödevde uygun değildir (Kant, 2023, ss. 17-19). Osmanlı'nın 19. yüzyılda başlayıp 20. yüzyılda devam eden yenileşme çabaları sadece somut değişimlere indirgenemez. Zihinsel değişim de bu yenileşmenin bir parçasıdır. Baha Tevfik'in ahlak konusuna bu denli kafa yormasının nedeni; yasak ve günah çerçevesinde şekillenen dinî kuralların ötesinde insana dayalı bir ahlak anlayışının mümkünlüğünü göstermek istemesindedir. Spinoza ile Kant'ı karşılaştırdığında Kant'ın ödev konusundaki yaklaşımlarını son felsefi gelişmelerden uzak bulsa da onun vurguladığı nokta birebir Kant'ın ölçütlerine uygun bir ahlak anlayışının benimsenmesi değil hâlihazırdaki ahlak anlayışına evrensel ve beşerî nitelikler kazandırılmasıdır. Çünkü Osmanlı aydınlanmasının başarıya ulaşması, içinde evrensel değer yargılarını da barındıran zihinsel değişimin başlamasıyla mümkündür.

Baha Tevfik, ahlaktan yola çıkarak Tanrı'yı sorgular. Tanrı, metafiziğe ait bir kavramdır ve metafizik taraftarları Tanrı'nın varlığını ispat etmek için bazı deliller öne sürerler. Bunlardan ilki; kâinatta bir düzen olduğu ve canlı cansız tüm varlıkların bir faydaya hizmet ettiği. Kant, bu iddiayı doğrulayabilmek için diğer evrenleri en küçük şüphemiz kalmayacak şekilde inceleyip gelecekteki temel bilimlere de vakıf olmamız gerektiğini söyler. İkinci delil ise her şeyin bir yaratıcısı olması gerektiği gibi kâinatın da bir yaratıcısı olması gerektiğidir. Kant'a göre bu doğru olabilir fakat bu yaratıcının kusursuz olmasını gerektirecek bir sebep yoktur. Çünkü bu yaratıcı kendi kendini idrak edemeyebilir, rastlantısal da olabilir. Yani, Tanrı'nın varlığına yönelik maddi olarak öne sürülen deliller geçersizdir. Aynı şekilde zorunluluk, varlık ve kusursuzluktan oluşan mantıksal delilleri de ispat etmek mümkün değildir. Dolayısıyla Tanrı bilimsel bir fikir değil pratik bir inanç sonucu ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle pratik aklın ürünüdür. Kant'ın bu noktada belirsiz biçimde bıraktığı Tanrı fikri konusunda Baha Tevfik daha kesin çıkarımlar yapar. Bu durumda Tanrı düşüncesi varsayımdan ibarettir. İnsanlığın kendi acizyeti karşısında kusursuzluğu hayal etmesiyle ortaya çıkmıştır. Kant'a göre Tanrı'nın ahlakla bağlantısı insanların iyiyi isteme eğilimleridir. İyilik insanı aynı zamanda mutluluğa da götürür. İçimizdeki ödev hissi, iyiyi kötüden ayırır, olmuş ya da olacak olanla değil olması gerekenle ilgilenir. Maddeden oluşan insan sonsuzluğun içinde manevi bir özellik olan iyilikle karşılaşır. Baha Tevfik, Kant'ın bu düşüncelerini belirsiz ve hayali bulur. Ayrıca Tanrı'nın iyiliğe karşı hareket etmeyenlerin karşısına cezalandırıcı bir unsur olarak konulmasını da anlamsız bulur. Bu düşünceler Tanrı'nın ahlaki bir fikir ve ahlakın yaptırımcısı olduğuna işaret eder. Bu durumda Kant yeni bir şey inşa etmekten çok eskiyi yıkmış olmaktadır. Fakat iddiaları eski Yunan teorilerinden daha eskidir (Baha Tevfik, 2016, s. 140-143). Baha Tevfik'in Kant'ın Tanrı konusundaki düşüncelerine itiraz etmesinin temel nedeni, Tanrı'yı ahlaki fikirlerle donatarak ona gerçek dışı bir güç atfetmesidir. Aslında onun itiraz noktası klasik Tanrı algısından çok ahlak kavramına yüklenen olağandışı özelliklerdir. Olağandışılıkla; ödev bilinci, insanın ödev bilincinin etkisiyle manevi bir özellik olan iyilik arayışı kastedilmiştir. Kant, Tanrı'nın maddi ve mantıksal delillerini yeterince güçlü bulmamış iken ahlak kavramını insanla ilgili pek çok çelişkiyi çözen sihirli bir değnek gibi görmüştür. Kant, metafizik bilgiyi aklın sınırlarından uzaklaştırarak geleneksel anlayışı sarsmıştır. Fakat onun yerine üstün

özelliklerle donattığı ahlakı koyarak bir anlamda yeni bir Tanrı yaratmıştır. Baha Tevfik'in itirazı, ahlakın metafizik bilgiye benzer belirsizlikte oluşturulması ve tıpkı metafizik gibi neredeyse bir dogmaya dönüştürülmesidir.

Baha Tevfik'in, *Felsefe Mecmuası* 'nda Tanrı hakkında aktardığı görüşler Kant'ın *Arı Usun Eleştirisi* isimli eserinde yer alır. Kant, adı geçen çalışmasında en yüksek iyiye ulaşmak için Tanrı'nın varsayılmasının zorunlu olduğunu söyler. Çünkü pratik akıl en yüksek iyinin geçerlilik kazanmasında Tanrı'ya ihtiyaç duyar. Dolayısıyla Tanrı'nın varlığına inanılmasa da pratik aklın işleyişi için Tanrı varsayımına ihtiyaç vardır. Ahlakın öznel bir zemine dayanması nedeniyle Tanrı kesinlikle vardır veya yoktur denilemez. Fakat yine aynı öznellik nedeniyle Tanrı varsayımına ihtiyaç vardır denilebilir (Kant, 2022). Bu değerlendirmeden Kant'ın, Tanrı'nın varlığını ahlak için temel bir düşünce olarak gördüğünü anlarız. Aslında bir üstteki paragrafta değinildiği gibi Baha Tevfik'in Kant'ı eleştirdiği nokta tam da burasıdır. Metafiziğin geçerliliğine şüpheyle yaklaşan Kant, pratik akıl kapsamında bir diğer ifadeyle insanın iyiyi amaç edinerek mutluluğu yakalayabilmesi için Tanrı'yı ahlakın temel unsurlarından biri hâline getirir. Ahlak, insanın eylemleri ve düşüncesi üzerindeki mutlak bir güç kazanarak dokunulmaz ve vazgeçilmez bir yapıya dönüşür.

İrade, determinizm ve ahlak Baha Tevfik'in Kant hakkındaki yazılarında en geniş yer ayırdığı konulardır. Özellikle ahlakın ortaya çıkışını ve onu oluşturan ödev bilinci, özgür irade, iyiyi isteme kavramlarını ayrıntılı biçimde tartışır. Tanrı fikri de yine ahlakla ilişkisi bağlamında sorgulanır. Görüldüğü gibi bu bölümün ağırlık noktası ahlakıdır. İrade ve determinizm ise ahlakla olan ilişkileri çevresinde anlatılırlar. Baha Tevfik'in ahlak üzerinde ısrarla durmasının temel nedeni, daha önce sıkça değinildiği gibi akıl ve insan odaklı yeni bir ahlak anlayışının toplum tarafından benimsenmesini istemesidir. Çünkü bu değişim özgür ve akılcı bireylerden oluşan bir toplum yaratacaktır. Herhangi bir ödül veya ceza sisteminin etkisinde kalmadan iyiyi isteyen, eylemlerindeki neden sonuç ilişkilerinin farkında olan, sorgulamayı düşünce biçimi haline getirmiş bireylerden oluşan toplum Osmanlı aydınlanmasının bir parçası olacaktır. Baha Tevfik'e felsefeci kimliğini kazandıran bu eleştirel bakış açısidir. O sadece Kant'ın düşüncelerini aktarmakla kalmaz, bunları yorumlar, itiraz ettiği noktaları açıklar. Metafizik; ispatlanamayan, kendiliğinden ortaya çıkmış ön bilgi olarak kabul edildiği için ona temkinli yaklaşır. Kant'ı, metafizik anlayışı sarsması nedeniyle takdir etse de ahlak konusundaki görüşlerinin neredeyse dogma hâlini almasından dolayı onu eleştirir. Çünkü Kant, mantık ve psikoloji gibi disiplinlerin içinden çıkamadığı pek çok çelişkinin ahlakla giderildiğini öne sürer. Ne var ki bu anlayış, ahlakı, temelleri sorgulanamayan mutlak bir güç hâline getirir. Bu durum, Baha Tevfik'in materyalist görüşleriyle örtüşmez. Dolayısıyla yazılarında Kant'ı eleştirdiği, onun görüşlerini yorumladığı, Spinoza veya eski Yunan filozoflarıyla karşılaştırdığı bölümler vardır. Baha Tevfik'i yaşadığı dönemde felsefeci konumuna yükselten bu üslubudur.

Mülkiyet Hakkı ve Sanat Anlayışı

Baha Tevfik, *Felsefe Mecmuası* 'daki son iki yazısında mülkiyet hakkından ve Kant'ın sanat konusundaki görüşlerinden bahseder. Mülkiyet hakkının temelinde “Hâlihazırda kullanmakta olmadığımız bir ürüne nasıl ve hangi hakla sahip oluyoruz?” sorusu yatar. Kant'a göre tüm insanlar yeryüzünün müşterek biçimde sahibiyken birtakım iddialaşmalar ve tartışmalar düzeni bozmuştur. İnsanlar haklarından vazgeçmişler veya haklarını diğer haklar ile değiştirmişler böylelikle araziler ve ürünler azınlık kesimin eline geçmiştir (Baha Tevfik, 2016, s. 182). Baha Tevfik mülkiyet hakkı

konusunda daha fazla ayrıntı vermez. Onun kısa da olsa neden bu kavrama yazılarında yer verdiğini sorguladığımızda Kant'ın hukuk anlayışıyla karşılaşırız. Kısaca bahsetmek gerekirse mülkiyet hakları hem doğal haklar hem de sonradan edinilmiş hak özelliği gösterirler. Mülkiyetin ortaya çıkması için sizin ya da bir başkasının eylemi gereklidir. Öte yandan adil ve meşru edinim yasası evrensel bir yasaya uygun olarak herkesin özgürlüğü ile bir arada var olabiliyorsa doğal bir hak olarak kabul edilmelidir. Mülkiyetin haklarının ortaya çıkışı ve düzenlenmesi konusundaki fikirlerin akla dayanması açısından önemlidir. Çünkü Kant bu konudaki açıklamasını ne doğal nesnelere ne de Tanrı'nın varlığına ilişkin sözde bilgiye dayandırır. Dolayısıyla Kant'ın mülkiyete ilişkin görüşleri ahlak, estetik, antropoloji ve felsefi teoloji sisteminin içine işlemiştir (Verhaegh, 2024). Aslında Baha Tevfik'in üzerinde durduğu nokta ahlak kavramını dayandırdığı ilkelerin aynısıdır. Bu nokta; akla dayalı, evrensel bir hukuk anlayışı oluşturmaktır. Yazar, mülkiyet hakları konusundaki bu kısa bahisten sonra Kant'ın 1795 yılında yayımlanan *Ebedî Barış Üstüne Felsefî Bir Deneme* isimli makalesindeki görüşleri aktarır. Kant'a göre milletler kendi medeni hukuklarına sahip oldukları için aralarında bu hukukun kurallarını uygulurlar. Ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar ve savaşlar doğal olmakla birlikte savaşları ortadan kaldırmak için bireyler arasındaki hukuki ilişkiler milletler arasında da geçerli olmalıdır. Ebedî barışın sağlanması için beş şarttan faydalanılabilir. Bu şartlardan ilki büyük ve küçük hiçbir devletin topraklarının herhangi bir nedenle işgal edilmemesidir. İkinci olarak daimî ordular lağvedilmelidir. Üçüncüsü herhangi bir milletin iç işlerine silahlı müdahalenin yasaklanmasıdır. Dördüncüsü cumhuriyetin toplum sözleşmesine uygun olması, özgürlük ve eşitliğe en fazla saygı gösteren yöntem olması nedeniyle her devletin cumhuriyetle yönetilmesi gerektiğidir. Kant son olarak ise insan haklarının müstakil bir konfederasyon ve Milletler Birliği tarafından korunmasını önerir (Baha Tevfik, 2016, s. 182). Baha Tevfik, sürekli barışın sağlanması için Kant'ın gerekli gördüğü beş koşula yer verir. Kant bu koşulları söz konusu makalesinde açıklar. Bu makalenin önemi; yalnızca Baha Tevfik'in yazısına kaynaklık etmesinde değil aynı zamanda onun düşünce dünyasını anlamak konusunda da yardımcı olmasındadır. Çünkü Kant'a göre uluslararası barışın sağlanması ancak akılla yapılmış yasalar ile mümkündür (Kant, 1960, s. 15). Uluslararası hukuk kavramı da ahlak ve akılla ilişkilidir daha doğru bir ifadeyle ahlak ve hukukun sonucudur. Yeryüzünde sürekli barışın sağlanması ahlak ve hukuk gözetilerek yapılmış kanunların ardından mümkün olacaktır. Tosun bunu "Ahlak amacına ne kadar az yönelirse yani maddi ve manevi çıkarı ne kadar az gözetirse ebedî barışa o kadar yaklaşacaktır." (Tosun, 2017, s. 12) sözleriyle ifade eder. Dolayısıyla Baha Tevfik'in mülkiyet hakkı ile başlayıp uluslararası hukuk ile devam eden yazısının temelinde ahlak ve akıl vardır. Hukuk kuralları pratik aklın yansımasıdır ve sadece bireyler arasındaki ilişkileri değil milletler arasındaki ilişkileri de düzenler. Tüm bunlar evrensel ve beşerî bir hukuk anlayışına, modern bir vatandaşlık algısına diğer bir ifadeyle yeni bir dünya düzenine işaret eder. Bu dünya düzeninin temelinde felsefî bir sorgulama vardır. Ayrıca Kant'ın cumhuriyet konusundaki görüşleri Baha Tevfik'in dünya görüşü hakkında bilgi verir. Cumhuriyet, bir yönetim biçimi olarak Tanzimat veya Servet-i Fünûn dönemi aydınları tarafından açıkça dile getirilmese de Tanzimat Fermanı ve Meşrutiyet'in ilanı gibi tarihî olaylar 19. yüzyıldan itibaren bazı beklentilere işaret eder. Padişahın yetkilerinin kısıtlanması, kararların danışma veya temsilciler meclisi niteliğindeki bir grup huzurunda tartışılarak alınması bu beklentilerin en temel olanlarıdır. Böylelikle padişahın otoritesinin kısıtlanması ve halkın yönetimde söz sahibi olması umulur. Dönemin aydınları arasında kabul gören bu düşünceler Kant'ın cumhuriyet hakkındaki yorumlarıyla ilişkilendirilebilir. Sonuç olarak Baha Tevfik mülkiyet hakkı ve uluslararası hukuk ilkelerinin yorumunu kendi felsefî görüşü üzerinden -materyalizm penceresinden- yapar.

Metafizik bilginin günlük yaşamdan çekilmesi, ahlakın akılcı ilkelerle sağlanması ve ahlakın kendisinden başka bir şeye hizmet etmemesi gibi özellikler modern dünyanın kurallarını da düzenleyecektir.

Felsefe Mecmuası'nda Kant hakkındaki son yazı onun sanat konusundaki görüşlerinden oluşur. Baha Tevfik, Kant'ın *Yargı Yetisinin Eleştirisi* isimli kitabından faydalanır. Bu yazı, diğer yazıların aksine analiz veya sorgulamadan çok kitabın tanıtımı biçiminde kaleme alınmıştır. Baha Tevfik, Kant'ın güzel ve yüce kavramları konusundaki görüşlerinden kısaca bahseder. Kant güzeli, ahlaklılığın ve özgürlük araçlarının simgesi gibi görür. Güzele ilişkin tüm düşünceler ve hisler bütün duyusal eğilimlerden ve kişisel çıkarılardan uzaktır. Hakiki güzellik bir amaca bağlı değil özgür ve canlıdır. Güzel ve yüce kavramlarını karşılaştırmalı biçimde değerlendirmek gerekirse güzelin belli ve sonlu şekiller altında ortaya çıktığını yücenin ise sonsuzda olduğunu söylemek gerekir. Bir nesnenin yüceliği onu varsayan kişiye bağlıdır. Duyusal güzellik basit ve hiçbir kederle karışmamış halde bulunur. Yücelik hissi ise çoğunlukla melankoli ile karışmıştır. Özetlemek gerekirse Kant'ın güzel ve yüce hakkındaki teorileri estetik de dâhil olmak üzere felsefenin birçok alt dalında yeni bir ilerleme sağlamıştır (Baha Tevfik, 2016, ss. 182-183). Baha Tevfik'in birkaç paragrafta anlattığı görüşler Kant'ın *Yargı Yetisinin Eleştirisi* isimli kitabında ayrıntılı biçimde tartışılır. Kitap, Baha Tevfik'in yorumları odağında incelendiğinde güzelliğin herhangi bir çıkar ya da amaç olmaksızın sadece kendisi için haz vermesi özelliğinden bahsedildiği görülür. Kant yücenin de aynı özelliğe sahip olduğunu belirtir (Kant, 2006, s. 101). Sanat, Kant hakkındaki yazılar içinde en az değinilen konu olsa da onun II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki sanat anlayışıyla bağlantısı hakkında fikir yürütmek mümkündür. Baha Tevfik, konu hakkındaki aktarımlarında güzelliğin herhangi bir amaç gözetmeden kendisi için var olduğunu belirtir. Sanat algısını Türk edebiyatı üzerinden açıklamak gerekirse ilk olarak Tanzimat'ın ikinci nesliyle beraber sosyal fayda ilkesinin rafa kaldırıldığından bahsetmek gerekir. Recaizâde Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hâmid Tarhan ile edebiyatın toplum için eğitici bir araç olması ilkesinden vazgeçilir ve edebi eserin özellikleri, estetiğin ölçütleri gibi sanat felsefesine yönelik kavramlar üzerine kafa yorulmaya başlanır. Servet-i Fünûn'dan itibaren ise roman tekniği konusundaki yenilikler, nazım biçimlerindeki ve şiir dilindeki değişim, edebiyatın üzerindeki halkı eğitime beklentisinin ortadan kalktığını gösterir. Bundan sonra Milli Edebiyat'a kadar devam edecek süreçte edebiyatın amacı kendisidir bir diğer ifadeyle estetik ve güzel olandır. Baha Tevfik, edebi eserlerden çok düşünce yazılarıyla öne çıkmış bir isimdir. Felsefeyi Osmanlı aydınlanması için gerekli bir araç olarak görmüş, felsefi terimlerin bilinmesini, anlaşılmasını hedeflemiş, Ömer Seyfettin'in düşünce dünyasındaki etkileri nedeniyle sade ve açık bir dil kullanmaya özen göstermiştir. Fakat Kant'ın sanat konusundaki görüşlerini yorumladığı yazısından yola çıkılarak denilebilir ki dönemin güzellik ve estetik ölçütlerinin uzağında bir sanat anlayışı benimsememiştir. Bu varsayım, Baha Tevfik'in sanat ürünlerini toplumun eğitimi için bir araç olarak görmediğini ama felsefeyi ayrı bir alan kabul ederek edebiyatın Tanzimat Dönemi'nde üstlendiği sorumluluğu felsefeye yüklediğini gösterir.

Sonuç

Baha Tevfik, 19. yüzyıl sonları, 20. yüzyıl başlarında yaşamış önemli bir felsefecidir. Bir roman ve eleştiri metinleri dışında edebi bağlamda üretimi olmayan Baha Tevfik'in önemi, felsefeyi ayrı bir alan kabul ederek geliştirmeye çalışmasından ve Türkçe bir felsefe dili oluşturma çabasından gelir. Bu çabanın bir ürünü olarak 1910'da kurduğu Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi aracılığıyla filozofların eserlerinin Türkçeye çevrilmesini ve Türkçe felsefe terimleri

üretilmesini hedefler. Adı geçen kütüphanenin yayınlarından olan *Felsefe Mecmuası* Osmanlı'nın ilk felsefe dergisi kabul edilir. Baha Tevfik bu dergide altı sayı boyunca Kant ile ilgili dokuz yazı yayımlar. Yazılarda Kant'ın eleştiri serisi olarak bilinen *Arı Usun Eleştirisi*, *Pratik Aklın Eleştirisi*, *Yargı Yetisinin Eleştirisi* isimli eserlerinden önemli bulduğu kavramları aktarır ve tartışır. Bu eserlerden *Arı Usun Eleştirisi* ve *Yargı Yetisinin Eleştirisi* isimli kitaplardan doğrudan alıntılar yaparken *Pratik Aklın Eleştirisi*'ne yönelik bazı kavramsal göndermeler yapmakla yetinir. Bunların dışında Kant'ın *Edebi Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme* adlı makalesini de değerlendirir. Baha Tevfik'in yorumlarından Kant'ın eserlerini titizlikle okuduğu, üzerinde düşündüğü ve diğer filozofların görüşleriyle karşılaştırdığı görülür.

Baha Tevfik'in, Kant'ın görüşlerini aktarırken üzerinde en fazla durduğu kavram ahlakıdır. Çünkü bu kavram, yazarın odaklandığı pek çok konuyla bağlantı halindedir, daha açık ifade etmek gerekirse Baha Tevfik ahlakla birlikte aklı, metafiziği, determinizmi ve özgürlüğü de irdeler. Kant'ın aklın işleyişini bilme konusundaki çabasını, deneye tabi tutulmadan benimsenen bilgiyle (a priori) tecrübe sonucu edinilen bilginin (a posteriori) ayrımı hakkındaki çözümlerini beğeniyle karşılar. Çünkü filozof böylelikle akılla metafizik arasındaki ayrımı ortaya koymuş, aklın insan kavrayışındaki önemini göstermiştir. Bunu yaparken insanın eylemlerinde determinizmin etkisinden ve özgür iradesinden bahsetmiştir. Ne var ki metafizikten boşalan yere ahlakı ve ahlak kavramı için zorunlu bir varsayım olan Tanrı'yı koymuştur. Baha Tevfik'in bu noktadaki itirazı ahlakın varlığına değil bunun insanda var olduğu kabul edilen ödev bilinciyle mutlak ve dogmatik bir yapıya dönüştürülmesindedir. Yazar, materyalist görüşlerin etkisiyle, akıl ve neden sonuç ilişkileri ışığında açığa çıkarılmamış olgu ve olayları kabul edilemez bulur. Bir varsayımdan ibaret olan Tanrı fikrinin ahlakın özneliği bağlamında kabul görmesi ve ahlakın, pek çok çelişkiyi ortadan kaldıran kilit bir kavram hâline gelmesi metafizik düşüncenin güçlenmesi anlamına gelir. Baha Tevfik'in gerek bu itirazlarının gerekse uluslararası hukuk konusundaki değerlendirmelerinin temelinde tek bir ortak nokta vardır: Osmanlı'yı içinde bulunduğu siyasi ve düşünsel gerilemeden çıkaracak ideal düzenin özellikleri. Bu düzen örfi ve şeri hukuktan uzak, insan aklıyla yapılmış evrensel kanunlardan oluşan, dolayısıyla insana vatandaş kimliği kazandıran yeni bir yaşam biçimi vaat etmelidir. Baha Tevfik'in bazı noktalarda eleştirmesine rağmen *Felsefe Mecmuası*'nda tanıtmak için Kant'ı seçmesinin nedeni budur. Aydınlanma filozoflarından biri olan Kant'ın görüşlerinin Osmanlı toplumu için kurtuluş reçetesi olabileceği ve değişime katkı sağlayabileceği umulmuştur.

Extended Abstract

The intellectual origins in philosophy and literature of the Ottoman renewal movements that began in the 18th-century paved the way for the Ottoman Enlightenment. This article aims to reveal the role of Baha Tevfik, a 19th-century intellectual, in the Ottoman Enlightenment. For this purpose, nine articles he wrote about Kant in the journal *Felsefe Mecmuası*, published by him and his friends, are analyzed. Baha Tevfik's writings are analyzed in the light of Kant's works using the comparative method. The content of the articles consists of the concepts of reason, morality, will, determinism, property rights, and art. Baha Tevfik explains these concepts based on Kant's *Critique of Pure Reason*, *Groundwork of the Metaphysics of Moral*, *Critique of Judgment*, and his *Perpetual Peace: A Philosophical Essay*. He emphasizes the will to know of reason and its limits. In the section on the right to property and art, he uses *Critique of Judgment* and *Perpetual Peace: A Philosophical Essay*. He mentions the rules of international law in the context of the right to property. On the subject of art, he evaluates the concepts of the beautiful and the sublime. The

study consists of the sections “The Functioning of the Reason”, “Will, Determinism, and Morality” and “The Right to Property and the Understanding of Art”.

In the introduction of the study, the Enlightenment movement in the Tanzimat Period, positivist and materialist thinkers and their works are mentioned. Baha Tevfik's life, the newspapers and magazines he published, his works in the field of philosophy, and the articles he wrote about Kant in the *Felsefe Mecmuası* are included. In this way, the general view of the period is revealed through the renewal movements and philosophical studies that began in Tanzimat and continued in the following years. A general framework is drawn through Baha Tevfik's works on Kant and his works in the history of literature.

In the first chapter, “The Functioning of Reason”, based on the *Critique of Pure Reason*, the way the mind perceives the universe, and the differences between knowledge based on experimentation and knowledge that is accepted and that exists spontaneously without experience are discussed. Baha Tevfik relates his conclusions about reason to the bottleneck that the Ottoman Empire was in during the 19th century. Because reason brings with it the concepts of experimentation and determinism. He not only discusses the pragmatic effects of reason on society or art, but also questions the concept philosophically. Because only in this way will it be possible to resolve the contradictions created by metaphysical knowledge and fill the void created after that knowledge has left the stage.

In the second section titled “Will, Determinism and Morality”, how these concepts shape morality is explained based on Kant's and Baha Tevfik's works and their connection with the period is questioned. In addition, Baha Tevfik's questioning of God and freedom based on morality is discussed. Baha Tevfik opposes the untouchable understanding of morality built on the concept of God. The author's objection is that morality is constructed with an uncertainty similar to metaphysical knowledge and, like metaphysics, is almost turned into a dogma. Will and determinism are described in relation to morality. He discusses in detail the emergence of morality and the concepts of consciousness of duty, free will, and the will to the good.

In the third chapter titled “The Right to Property and the Concept of Art”, the concepts of the beautiful and the sublime in the context of the right to property, international law, and art are evaluated in comparison with Kant's works. Kant's essay *Perpetual Peace: A Philosophical Essay* and *Critique of Judgment* are used for the comparison in this section. Baha Tevfik's comments begin with property rights and continue with international law. The rules of law are a reflection of practical reason and regulate relations not only between individuals but also between nations. On the subject of art, Kant's views on the concepts of the beautiful and the sublime are explained.

The study concludes that Baha Tevfik especially emphasizes the concepts of reason, metaphysics, determinism, and freedom. These concepts are the characteristics of the ideal order that would lead the Ottoman Empire out of the political and intellectual decline it was in. This is the reason why Baha Tevfik chose Kant to introduce in the *Felsefe Mecmuası*. It was hoped that the views of Kant, one of the philosophers of the Age of Enlightenment, could be a prescription for salvation for Ottoman society and contribute to change.

Kaynakça

- Akgün, M. (1999). 1839-1920 Yılları Arasında Türkiye’de Aydınlanma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Necati Öner Armağanı*, 40, 476-497.
- Bağcı, B. (1987). *Baha Tevfik’in Hayatı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Baha Tevfik. (2016). *Felsefe Mecmuası*. Çizgi Yayınları.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. YKY Yayınları.
- Cevizci, A. (2005). Determinizm. *Felsefe Sözlüğü* (s. 465-466). Paradigma Yayıncılık.
- Çakır, F. (2003). *II. Meşrutiyet Döneminde Fikir ve Düşünce Hayatı “Felsefe Mecmû’ası” Örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Çetinkaya, B.A. (2002). Modern Türkiye’nin Felsefi Kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 65-91.
- Erişirgil, M. E. (1997). *Kant ve Felsefesi*. İnsan Yayınları.
- Heimsoeth, H. (2019). *Kant’ın Felsefesi* (T. Mengüşoğlu, Çev.). Doğubatı Yayınları.
- Kant, I. (1960). *Ebedî Barış Üstüne Felsefî Bir Deneme* (Y. Abadan & S. L. Meray, Çev.). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kant, I. (2006). *Yargı Yetisinin Eleştirisi* (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınları.
- Kant, I. (2022). *Arı Usun Eleştirisi* (A. Yardımlı Çev.). İdea Yayınları.
- Kant, I. (2023). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi* (I. Kuçuradi, Çev.). Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Odabaşı, İ. A. (2016). Felsefe Mecmuası. A. Öztop (Ed.), *İçinde Felsefe Mecmuası* (s. 13-28). Çizgi Yayınları.
- Tosun, C. M. (2017). I. Kant: ‘Ebedi Barış’ Olanağında Bir Modus Vivendi Taslağı. *Beytulhikme an International Journal of Philosophy*, 7 (2), 1-15. <https://doi.org/10.18491/beytulhikme.373464>
- Ülken, H. Z. (1979). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Ülken Yayınları.
- Verhaegh, M. (2004, Eylül 9). Sahipliğin A priori’si ve Kant’ın Mülkiyet Anlayışı (F. K. Aşkın, Çev.). *Nakamoto Enstitüsü*. <https://www.nakamotoenstitusu.com/post/kant-sahiplik-mülkiyet>

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/Contribution Rate Declaration of Researchers: Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir. / The contribution rates of the authors to the study are equal.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0